

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ВИДАВНИЦТВО “НАУКОВА ДУМКА”
НАН УКРАЇНИ»

**УКРАЇНСЬКА
НАУКОВА
ТЕРМІНОЛОГІЯ.
Фізико-математичні
та технічні науки**

**Матеріали
науково-практичної конференції
6 грудня 2013 р.**

Київ
Наукова думка
2014

УДК 811.161.2

У виданні надруковано матеріали конференції, присвяченої проблемам української термінології фізико-математичних та технічних наук, що була організована Науково-виробничим підприємством «Видавництво “Наукова думка” НАН України» у грудні 2013 року.

Адреса видавництва:
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3
Телефони: 234 40 68, 235 72 57
e-mail: encekl@ndumka.kiev.ua

ISBN 978-966-00-1433-6

© НВП «Видавництво “Наукова думка”
НАН України», 2014

СЕМАНТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ У ФАХОВІЙ МОВІ

**Михайло Гінзбург, доктор технічних наук,
професор, академік УНГА**

Інститут транспорту газу, м. Харків

mychajlo.ginzburg@gmail.com

Вступ. Сьогодні все більшу увагу приділяють міждисциплінарній проблемі формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань. У роботах [6; 7] розглянуто чотирирівневу схему моделювання фрагмента матеріального світу (позамовної дійсності) та мовного фіксування цієї моделі (рис. 1).

Кожна спеціальна (предметна) наука виділяє та досліджує свій фрагмент матеріального світу. Цей фрагмент моделюють (рис. 1), виділяючи *ситуацію* (як вияв динамічних і статичних ознак) та *учасни-*

Рис. 1. Моделювання фрагмента позамовної дійсності та його відбивання мовою

© М. Гінзбург, 2013

ків ситуації, тобто істот та/чи неістот, пов'язаних з цими ознаками будь-як (навіть як прості статисти) і будь-яким способом, не виключаючи найпасивнішого. Зазначена модель відбиває поняттєві відношення між об'єктами, явищами та процесами позамовної дійсності й не залежить від особливостей конкретної мови. Моделювати кожній спеціальній науці допомагає самостійна міждисциплінарна царина знань — **термінознавство**, бо сформулювати наукову теорію в будь-якій царині знань або узагальнити виробничу практику неможливо, не визначивши основні поняття та не позначивши їх певними термінами.

У людській свідомості на підставі моделі фрагмента позамовної дійсності мовними засобами формується та оформлюється думка, що є відбитком цієї моделі (рис. 1). Думка як результат мислення з погляду філософії є змістом, а зміст не може існувати без форми. Оформлюючи думку, людина висловлює її. Результатом висловлювання як процесу є вислів, який поєднує в собі думку як зміст та певні мовні конструкції як форму.

Думці як змісту відповідає семантична структура речення, елементами якої є *семантичний предикат* та *семантичні актанти*: *суб'єкт* (носій динамічної або статичної ознаки), *об'єкт* (на який спрямована динамічна ознака суб'єкта), *адресат* (істота чи неістота, на користь чи на шкоду якої спрямована динамічна ознака суб'єкта), *інструменталь* (знаряддя чи засіб дії) і *локатив* (місцеперебування, початковий і кінцевий пункти руху, шлях руху) [3, с. 217; 25, с. 15], пов'язані один з одним предикатно-аргументними відношеннями. Семантичний предикат є ядром, а семантичні актанти йому підпорядковані (рис. 1), оскільки саме предикат визначає кількість можливих аргументів (актантів) та їхній семантичний статус (суб'єкт, об'єкт тощо). Зауважимо, що семантичний предикат разом із семантичними актантами відбивають не *ситуацію* як таку, а *думку* мовця про неї. В аспектології семантичний предикат разом із семантичними актантами називають *станом справ* (рос. положение дел [15, с. 4], англ. state of affairs).

Щоб оформити думку мовними засобами, потрібно породжену семантичну структуру подати певною синтаксичною структурою (рис. 1): семантичному предикату відповідає *присудок* (граматичний предикат), а семантичним актантам — граматичні актанти: *підмет* і *додатки*. Як уже зазначалося, між семантичною і синтаксичною структурами речення таке саме діалектичне відношення як між змістом і формою, тобто одну семантичну структуру можна подати кількома синтаксичними структурами певної мови. Наприклад, позицію підмета може посісти як семантичний суб'єкт (активна конструкція), так і семантичний об'єкт (пасивна конструкція). Обираючи ті чи ті мовні засоби, мовець зважає на обмеження, зумовлені особливостями певної мови та обставинами спілкування [Там само, с. 3].

Мета цієї статті — ґрунтуючись на зазначеному підході, показати місце категорій різних рівнів, розмежувати семантичні й граматичні категорії та показати зв'язок між ними.

1. Категорії різних рівнів

Мислення та пізнання матеріального світу відбувається завдяки та на підставі творення та розвитку систем логічно взаємопов'язаних **понять**¹ (утямків²), що відбивають природні, технологічні та соціально-економічні процеси, різноманітні явища та об'єкти матеріального світу. Між цими поняттями мають місце родо-видові, частинні та асоціативні зв'язки.

Категорія (від гр. *katēgoria* — обвинувачення, ознака [19, с. 513]) — найзагальніше поняття тієї чи тієї царини знань (науки), що відображає універсальні та найсуттєвіші зв'язки й відношення об'єктів пізнання та досліджування. Категорії використовують, щоб систематизувати знання, узагальнювати досвід, розчленовувати та синтезувати дійсність [2, с. 220; 17, с. 222; 20, с. 11]. Категорії є результатом граничного абстрагування певних ознак від об'єктів, явищ і процесів. Тому для будь-якої категорії не існує загальнішого, родового поняття, і відповідно жодній категорії не можна надати родо-видову дефініцію в рамках не тільки певної теорії, а й відповідної царини знань (науки).

Кожна царина знань (наука) розвиває власний категорійно-поняттєвий апарат, тобто систему взаємоузгоджених і взаємозалежних категорій та інших понять, потрібних для теоретичного пізнання об'єктів, явищ і процесів свого фрагмента матеріального світу. Тому на кожному з чотирьох рівнів (рис. 1) маємо свої категорії: на буттєвому — це філософські та загальнонаукові, на буттєво пізнаваному — це спеціальнонаукові категорії (тобто категорії спеціальних

¹ **Поняття** (*англ.* concept) — одиниця знань, яка складається з унікального набору ознак. **Примітка.** Поняття не завжди пов'язані з певними мовами. Проте на них впливають соціальні та культурні чинники, які нерідко зумовлюють відмінні категоризації понять [21, п. 3.2.1].

² У цій статті вжито традиційного терміна **поняття**, який на думку багатьох знавців української мови є невдалим, бо утворений не за українською словотвірною моделлю (у сучасній українській мові для нього немає дієслів-мотиваторів), а калькуванням російського терміна *понятие*. Так, Василь Сімович писав, що «Та як-не-як, а з “поняттям” треба нам покінчити...» і запропонував термін **тямка** [18, с. 44—45]. У статті [14] подано огляд праць щодо терміна **поняття**, показано його невмотивованість й запропоновано вживати замість нього цілком умотивованого, зафіксованого в Академічному російсько-українському словнику за ред. Агатангела Кримського та Сергія Єфремова з посилкою на Івана Нечуя-Левицького, але зреспресованого терміна **утямок**, мотивованого тими самими дієсловами **тямити** // **утямити**.

наук) та зокрема категорії термінознавства, на семантичному — це семантичні, а на граматичному — це граматичні категорії.

Філософські категорії (англ. philosophical categories) — це найзагальніші, фундаментальні поняття, що відбивають найістотніші, закономірні зв'язки й відношення об'єктивної дійсності та пізнання. Категорії філософії виникли як первинні, найпростіші, а тому найзагальніші та найфундаментальніші розрізнення за принципом бінарного структурування на протилежності. Наприклад: *форма і зміст, частина і ціле, якість і кількість, одиничне і загальне* тощо. Кожну категорію можна осмислити лише як елемент усієї системи категорій.

До філософських категорій примикає низка фундаментальних понять, які набувають категорійного сенсу, оскільки виконують стосовно багатьох царин знань функцію, подібну до категорій філософії. Наприклад, *система, структура, елемент, організація, модель, функція, зворотний зв'язок, інформація, керування, симетрія, саморегулювання*. Одні філософи вважають їх **загальнонауковими категоріями** [24, с. 251] (англ. general scientific categories), другі — новим, сучасним класом філософських категорій, породженим прогресом науки, треті — усього лише новими назвами для давно відомих філософських категорій (*система* — для *цілого*, *елемент* — для *частини* тощо) [13, с. 10]. Ми вважаємо їх загальнонауковими категоріями, тісно пов'язаними з філософськими категоріями, і тому на рис. 1 розташували ці загальнонаукові категорії саме на буттєвому рівні.

Кожна царина знань має власні найзагальніші поняття, які називають **спеціальнонауковими категоріями** (рос. частнонаучные категории, англ. special scientific categories), бо сфера застосовування цих категорій зазвичай обмежена предметом окремої спеціальної науки. Прикладами спеціальнонаукових категорій є *довжина, маса, час, електричний заряд* у фізиці; *життя, вид і організм* у біології тощо. Саме на спеціальнонаукових категоріях будують фундаментальні теорії певних царин знань. У термінознавстві такими категоріями є, наприклад, *термін, дефініція* (визначення), *дія, подія, наслідок* тощо. Три останні категорії лежать в основі термінознавчої теорії процесових понять.

Розглядаючи відбивання матеріального світу мовою, зазвичай виділяють два плани: **план змісту** та **план форми**¹, яким відповідають

¹ Цей термін, на нашу думку, більше відповідає позначуваному поняттю, ніж традиційна калька з російської мови — *план вираження* [11, с. 99]. Бо форма і зміст — це “дві сторони єдиного мовного об'єкта”. Хоча форма і зміст становлять єдине ціле (форма змістовна, а зміст завжди оформлений), їх можна розглядати як відносно самостійні сутності, що взаємодіють між собою. Зокрема “до форми у мові належать ті її вияви, що безпосередньо сприймаються органами чуття, а також приховані структурні властивості, які можна виявити шляхом певних наукових, зокрема експериментальних, досліджень” [23, с. 766].

третьої і четвертої рівні на рис. 1. План змісту (*рос.* план содержания, *англ.* plane of content) — це певним чином організована сукупність усього того, що є змістом повідомлення, а план форми (*рос.* план выражения, *англ.* plane of expression) — це певним чином організована сукупність матеріальних засобів, що слугують передаванню повідомлення [1, с. 616]. Отже, план змісту — це сукупність категорій і понять, що є певним відбитком у мові матеріального світу і належить до сфери досліджування **лінгвістичної семантики** (*англ.* linguistic semantics), спеціального розділу мовознавства, що виник у ХІХ ст. і вивчає план змісту мови, значення та смисл її знакових одиниць, їхнє функціонування в мовленні [17, с. 337—340]. Проте не слід думати, що мова точно копіює зв'язки та властивості позамовної дійсності, вона фактично відбиває не матеріальний світ, а буденну картину світу, яка містить лише практично важливі, часто зовнішні, а іноді випадкові ознаки об'єктів, явищ і процесів матеріального світу та зв'язки між ними [5], причому так, як вони переломилися через життєвий досвід далеких попередніх поколінь.

З часом знання про навколишній світ змінюються, і втрачаються певні зв'язки між мовою й позамовною дійсністю, але у мові можуть і далі залишатися відповідні значення та матеріальні засоби, що їх позначають. Наведемо два приклади. Перший: створення ще в ХІВ ст. геліоцентричної моделі Миколи Коперника замість геоцентричної моделі Клавдія Птолемея не змінило буденну картину світу, у якій і досі *сонце сходить, рухається небосхилом і сідає за обрій*, і відповідні мовні вислови. Другий: стародавні люди вважали, що весь світ населений духами чоловічого чи жіночого роду. Мова зафіксувала це уявлення у формі граматичного роду всіх іменників як назв істот, так і назв неістот. Сучасні мовці не мають таких уявлень, проте в багатьох мовах, зокрема в українській, у назв неістот залишився граматичний рід, який сьогодні не має жодного зв'язку з позамовною дійсністю. Саме завдяки відносній стабільності мова забезпечує спадкоємність мислення її носіїв.

З наведених прикладів випливає, що мова відбиває матеріальний світ двома способами: у першому прикладі — лексично (через лексичні значення певних слів та словосполук), а у другому — граматично (через граматичні значення *роду*). Граматичний спосіб набагато абстрактніший і загальніший порівняно з лексичним. Лексика називає об'єкти, явища і процеси індивідуально, розчленовано. Тобто вона членує матеріальний світ на більші чи менші окремі частини й дає їм назви. Граматика ж виражає найзагальніше, властиве всім або великим групам об'єктів, явищ і процесів [26, с. 274].

Мінімальною змістовою одиницею мови, що вільно відтворюється у мовленні і слугує для формування та оформлювання думок, є **СЛОВО** (рис. 2). Слово має зміст (лексичне значення) та форму, яку розуміють як “єдність граматичних значень і способів їх вираження в одному

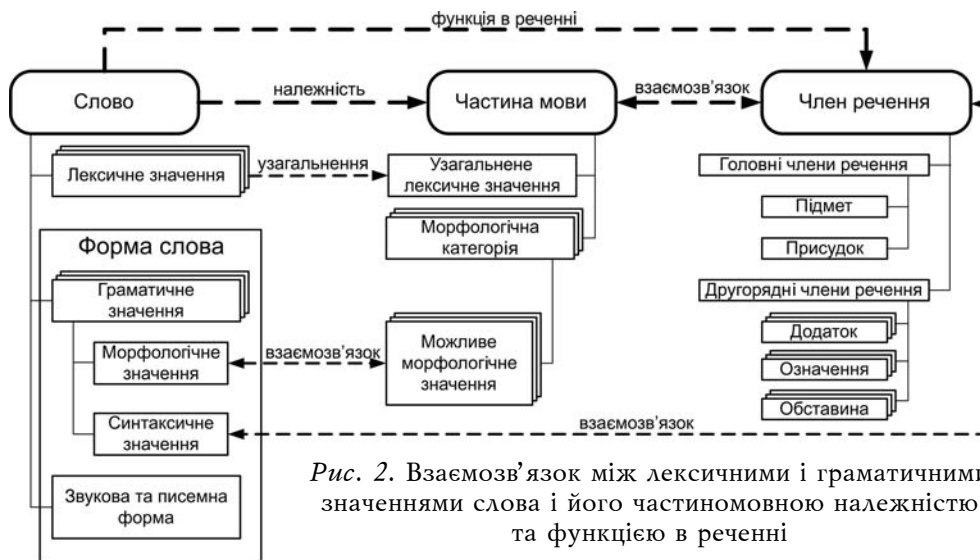

Рис. 2. Взаємозв'язок між лексичними і граматичними значеннями слова і його частиномовною належністю та функцією в реченні

слові” [9, с. 193]. **Лексичне значення** (англ. lexical meaning, word meaning) — це закладена в колективній свідомості мовців та закріплена в ній співвіднесеність слова з певним поняттям або конкретним об’єктом, явищем чи процесом позамовної дійсності. Зв’язок лексичного значення слова з його матеріальною формою (звуковою чи писемною) є асоціативним і закріплений мовною традицією. Носієм лексичного значення є основа слова. Багатозначні слова мають кілька лексичних значень [Там само, с. 84] (рис. 2).

Отже, **семантичні категорії**¹ (англ. conceptual categories, notional categories) — це незалежні від свого формального вираження і максимально узагальнені лексичні значення певних груп слів, що набули категорійного сенсу і тим чи тим чином відбиті у мові: або граматично (через граматичні значення слів), або лексично (через лексичні значення слів і словосполук). Наприклад, *предмет, процес, властивість, кількість* тощо — це семантичні категорії, що максимально узагальнюють лексичні значення слів, які є назвами понять позамовної дійсності, розбиваючи їх на великі класи. Осмислити ці категорії можна, лише протиставляючи їх.

Граматичне значення (англ. grammatical meaning) — це характеристика, що виражає відношення слова до певної групи (певного класу) слів або словозмінного ряду (**морфологічне значення**) чи до елемента словосполучки або члена речення (**синтаксичне зна-**

¹ Деякі автори, наприклад [11, с. 433; 16, с. 218], називають ці категорії **поняттєвими** (рос. понятийная категория), проте такий термін, на нашу думку, є невдалим, оскільки будь-яка категорія є найзагальнішим поняттям певної царини знань і в цьому сенсі поняттєвою.

чення). Якщо лексичне значення індивідуальне, тобто стосується окремого слова, то граматичне значення — групове, бо воно характеризує певні групи (класи, розряди) слів. Граматичне значення є внутрішньомовним, оскільки містить інформацію про відношення між мовними одиницями, незалежно від наявності цих відношень у позамовній дійсності. Воно специфічне для кожної мови і належить до граматичного рівня (рис. 1). А лексичне значення належить до семантичного рівня, бо співвідносить мовну одиницю з позамовною дійсністю і пов'язане не з ознаками конкретної мови, а з певними соціальними і культурними чинниками. Воно є спільним для багатьох мов, що належать до відповідного соціально-культурного простору, але в кожній мові цьому лексичному значенню відповідає своє слово. Саме спільність лексичних значень у слів різних мов уможливує перекладання текстів з однієї мови іншими.

Однією з основних ознак граматичного значення є обов'язковість для мовця, що вживає певного слова, виразити при цьому його граматичне значення. Так, уживаючи українського дієслова, мовець мусить обов'язково виразити граматичне значення виду (недоконаного чи доконаного) навіть тоді, коли конкретний контекст цього не вимагає (допускає будь-яке значення).

Граматична категорія (англ. *grammatical category*) — це найзагальніше граматичне поняття, яке ґрунтується на встановленні корелятивної взаємозалежності між двома або кількома граматичними значеннями, вираженими певною системою співвідносних граматичних форм¹. Отже, граматична категорія, як родове поняття стоїть над усіма підпорядкованими їй видовими поняттями — граматичними значеннями. Наприклад, *рід* іменника чи *вид* дієслова — це граматичні категорії, а *чоловічий, жіночий* чи *середній (ніякий) рід, недоконаний* чи *доконаний вид* — це граматичні значення відповідно. Граматичну категорію не можна також кваліфікувати як суму чи ряд тих чи тих комплексів граматичних значень чи навіть як сукупність граматичних форм, що передають однорідне абстрактне граматичне значення. Наприклад, граматична категорія *відмінка* як родове поняття не є сумою відмінків, подібно до того, як поняття *дерево* означає не суму різних дерев, а дерево взагалі. Граматична категорія не може містити в собі лише одне граматичне значення; сама природа граматичної ка-

¹ **Граматична форма** (англ. *grammatical form*) — це засіб виразити граматичне значення. Між граматичною формою і граматичним значенням як її змістом існує діалектичний взаємозв'язок, у якому граматичне значення відіграє вирішальну роль. Граматична форма — це не тільки певний формальний показник, а і його відношення до інших показників, що виступають у цьому слові, коли його змінюють. Те саме граматичне значення може виражатися кількома різними граматичними формами [20, с. 8—9].

Рис. 3. Класифікація граматичних категорій

тегорії вимагає того, щоб вона ґрунтувалася принаймні на двох підпорядкованих їй граматичних значеннях [20, с. 12—13].

Усі граматичні *категорії* поділяють на **морфологічні** та **синтаксичні** (рис. 3). До морфологічних категорій належать категорії *роду, числа, відмінка, виду, часу, способу, особи*. Межі застосування поняття граматичної категорії до синтаксису ще не зовсім визначені. Очевидно, сюди можна віднести категорії *комунікативної спрямованості* (розповідні, питальні, спонукальні речення), *активності/пасивності, стверджувальності/заперечувальності* тощо, які формують парадигму речення [11, с. 241].

Морфологічні категорії своєю чергою поділяють на класифікаційні і словозмінні (рис. 3). **Класифікаційні категорії** — це морфологічні категорії, у яких граматичні значення виступають як класифікаційні рубрики слів. Так, наприклад, категорії *роду* іменника і *виду* дієслова є класифікаційними, бо кожен іменник належить до певного роду, а кожне дієслово — до дієслів доконаного чи недоконаного виду. **Словозмінні** — це морфологічні категорії, у яких слово набуває граматичного значення залежно від партнера, з яким воно поєднується в мовленнєвому ланцюжку. Такою, наприклад, є категорія *роду* прикметників. Бо прикметники не класифікуються, а відмінюються за родами — кожен прикметник у слов'янських мовах має форми всіх трьох родів; наприклад в українській: *великий, велика, велике* [Там само, с. 241—242].

Мови світу мають різні кількість і склад граматичних категорій, кількість протиставлених граматичних значень у межах однієї категорії, що визначається морфологічним типом мови [17, с. 105]. Так, в українській, як і в інших слов'янських мовах, три граматичні роди, у французькій — два, а англійська мова не знає такої граматичної категорії; в українській мові — сім відмінків, у російській — шість, у німецькій — чотири, а в англійській — два.

Грамматичні категорії не є незмінними. У процесі свого історичного розвитку мова може втрачати чи набувати граматичних категорій або змінювати їхню структуру. Так, зокрема, в українській мові змінилась кількість граматичних значень категорії *числа* — було три (*однина, двоїна, множина*), а тепер залишилося тільки два (*однина і множина*) [11, с. 241].

2. Взаємозв'язок категорій різних рівнів

Як вже зазначалося, семантичні категорії тим чи тим чином відбивають об'єкти, явища і процеси позамовної дійсності, що є предметом досліджування спеціальних наук і втілені в їхні категорії. Наприклад, відмінність між живими та неживими об'єктами певним чином відбиває семантична категорія *істот/неістот*. Розрядам *істот* і *неістот* у граматиці відповідає морфологічна категорія *назв істот/неістот*, а “розрізнювальним... засобом слугує формально-морфологічна диференціація знахідного відмінка” [3, с. 97—98]. Зауважимо, що граматичний поділ іменників на назви істот/неістот частково не збігається з природознавчим поділом об'єктів матеріального світу на живі та неживі. Так, до граматичної категорії назв істот також належать назви померлих (*покійник, мрець*, але не *трун*), міфічних створінь (*відьма, лісовик*), деяких страв (*індик, оселедець, рак*), шахових фігур, карт (*ферзь, валет*), а до назв неістот — назви рослин (*дуб, ячмінь, жито* тощо), сукупностей людей і тварин (*загін, народ, натовп, полк, стадо, товариство, череда, юрба* тощо). Отже, має місце складне відбивання позамовної дійсності.

Семантичні та граматичні поняття треба чітко розрізняти. *Предметовість, процесовість, ознаковість* або *кількісність* — це належність певного названого словом поняття до семантичної категорії *предмет, процес, властивість* або *кількість* і наявність у зазначеного слова відповідного лексичного значення. Тоді як *іменниковість, дієслівність, прикметниковість, прислівниковість* або *числівниковість* — це наявність у певного слова всіх або деяких граматичних значень, притаманних *іменнику, дієслову, прикметнику, прислівнику* або *числівнику*. Наявність граматичних значень пов'язана, або з належністю слова до певної частини мови (рис. 2), або з успадкуванням похідними словами цих значень від твірних основ слів відповідної частини мови. Семантичні категорії (поняття) можуть відбиватися у мові явно через граматичні категорії (значення, поняття), а можуть неявно через лексичні значення. Так, в українській мові всі віддієслівні іменники, що позначають процеси, успадковують процесовість як лексичне значення (наприклад, іменник *розвиток*), але лише віддієслівні іменники на *-ня, -ття* (наприклад, *розвивання*) успадковують від твірних дієслів не лише лексичне значення процесовості, а й граматичне значення виду (тобто дієслівність) [4; 8]. Отже, *процесовість* може бути подана явно (експліцитно) через граматичне значення (тобто через *дієслівність*), яке зумовлює відповідне лексичне значення, а може неявно (імпліцитно) лише через лексичне значення (рис. 4).

Так само, **аспект** — це семантична категорія, яка не залежить від властивостей певної мови, а **вид** — це граматична категорія слов'янських мов, зокрема української. Українська мова передає аспект як

граматично (через категорію виду), так і іншими засобами, наприклад, родами дієслівної дії¹ [3, с. 235], лексичними значеннями тощо. У германських та романських мовах граматична категорія виду відсутня, а семантичні протиставлення того типу, що їх в слов'янських мовах виражає категорія виду, реалізують іншими граматичними і лексичними засобами [10, с. 11, 13], зокрема протиставленням різних форм одного слова. Наприклад, видове протиставлення дієслів *будувати*//*побудувати* в англійській мові реалізує протиставленням форм *is building* та *built* одного дієслова *to build*, тобто в англійській мові аспект зазвичай уважають семантичною, а не граматичною категорією: аспектуальне протиставлення передають за допомогою різних часових форм. З огляду на це вживати термін **аспект** у значенні **вид дієслова**, що практикують у міжнародній термінології, не є виправданим [12, с. 229]. Слов'янський вид є граматичним втіленням семантичної категорії аспекту.

Оскільки граматичний спосіб набагато абстрактніший і загальніший порівняно з лексичним, то все різноманіття аспектуальних протиставлень граматично можна подати протиставленням лише двох форм (недоконаного і доконаного виду). Наприклад у табл. 1 подано семантичну класифікацію аспектуальних протиставлень, що їх граматично подано протиставленням дієслів недоконаного та доконаного виду [10, с. 61].

¹ Це ряди одновидових дієслів, для яких характерна морфологічна однорідність та семантична спільність [3, с. 235]: одні роди містять спрефіксовані дієслова доконаного виду, інші — недоконаного. Роди дієслівної дії протиставлені один одному не граматично, а семантично, бо спрефіксовані спільнокореневі дієслова, що входять до різних родів, по-різному уточнюють як відбувається певний процес, позначений безпрефіксованим дієсловом. Наприклад, *постояти* (трохи), *простояти* (певний проміжок часу), *відстояти* (до кінця). Отже, між родами дієслівної дії та граматичною категорією виду така сама відмінність, як між семантичними розрядами і відмінками іменників. Якого саме спрефіксованого дієслова з певним коренем, що належить до родів дієслівної дії, ужити, залежить від їхнього лексичного значення, а дієслова якого саме виду з видової пари вжити, залежить не від лексичного значення (бо воно спільне), а від граматичного [22, с. 43—44].

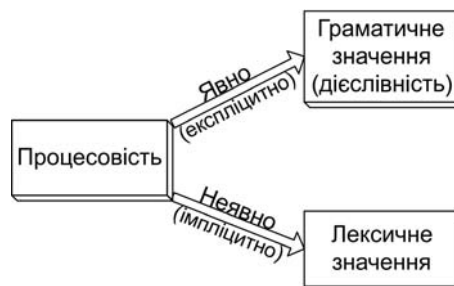

Рис. 4. Явне та неявне відбивання в мові семантичних понять

Семантична класифікація аспектуальних протиставлень, що їх граматично подано протиставленням дієслів недоконаного та доконаного виду

Аспектуальне (семантичне) протиставлення	Приклад
1. Гранична ¹ дія, що поступово наближується до результату//подія, що є результатом цієї дії	будувати//побудувати
2. Гранична дія, що є спробою//подія, що є успішним результатом цієї дії	розв'язувати//розв'язати (задачу, проблему тощо)
3. Неграничне змінювання//результат, тобто констатація змінення в момент спостереження	старіти//постаріти
4. Перебування у стані, здатному викликати подію//подія	запізнюватися//запізнитися
5. Перебування у стані, що виник унаслідок події//подія, що є переходом у цей стан	розуміти//зрозуміти
6. Багатократна дія як сукупність подій//однократна подія	навіщати//навістити
7. Багатоактна дія//подія, що є квантом цієї дії	махати//махнути

У табл. 1 подано три типи фазових відношень [22, с. 66]:

- процесово-завершальні, коли дія, виражена дієсловом недоконаного виду, закінчується подією, позначеною дієсловом доконаного виду (№ 1—4);
- починально-процесові, коли подія, виражена дієсловом доконаного виду, зумовлює перехід у певний стан, позначений дієсловом недоконаного виду (№ 5);
- багатократно-однократні, коли багатократність (багатоактність) передає дієслово недоконаного виду, а однократність (одноактність) — доконаного (№ 6—7).

Отже, з табл. 1 випливає, що всі сім варіантів семантичного протиставлення граматично передають однаково — протиставленням дієслів недоконаного і доконаного виду. Проте повне дослідження питання, як українська мова граматично подає різні аспектуальні протиставлення, суттєві для фахових текстів, виходить за рамки цієї статті і є темою окремої наступної.

¹ **Граничність** — це семантична категорія, що відбиває спрямованість процесу до певної границі (критичної точки), з досягненням якої процес припиняється. Граничність//неграничність є елементом лексичного значення дієслів і пов'язана з граматичним значенням виду. Усі одновидові дієслова недоконаного виду є неграничними, усі дієслова доконаного виду та співвідносні дієслова недоконаного виду — граничними [22, с. 70—75].

Висновки

1. Досліджуючи відбивання фаховою мовою знань про матеріальний світ треба чітко розрізнити семантичний та граматичні рівні (рис. 1).

2. Лексичні значення слів і зокрема семантичні категорії як їхнє узагальнення відбивають відношення мовних одиниць до позамовної дійсності. Вони пов'язані не з ознаками конкретної мови, а з певними соціальними і культурними чинниками, і тому є спільними для багатьох мов, що належать до відповідного соціально-культурного простору.

3. Граматичні значення і граматичні категорії є внутрішньомовними, оскільки містять інформацію про відношення між мовними одиницями, незалежно від наявності цих відношень у позамовній дійсності. Вони специфічні для кожної мови.

4. Залежно від властивостей конкретної мови вона може подавати певні семантичні поняття явно (через граматичні значення, які зумовлюють відповідні лексичні значення) або неявно (лише через лексичні значення). Граматичний спосіб набагато абстрактніший і загальніший порівняно з лексичним.

5. Кожна граматична категорія відбиває протиставлення кількох граматичних значень (щонайменше двох). Тому правильно казати, що українські віддієслівні іменники на *-ння*, *-ття* зі значенням процесу (як множина) успадковують від твірних дієслів граматичну категорію виду, тобто протиставлення віддієслівних іменників недоконаного і доконаного виду. Проте окремий іменник з цієї множини успадковує лише одне граматичне значення виду свого твірного дієслова. На зазначену термінологічну точність формулювань треба зважати, пишучи наукові, науково-популярні та навчальні тексти.

1. *Большая Советская Энциклопедия*: в 30 т. — М.: Сов. энциклопедия, 1975. — Т. 19. — 648 с.

2. *Булатов М.О.* Філософський словник / М.О. Булатов. — К.: Стило, 2009. — 575 с.

3. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови: академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська; за ред. Івана Вихованця. — К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2004. — 400 с.

4. *Гінзбург М.* Видове протиставлення віддієслівних іменників на позначення предметних процесів у слов'янських мовах / Михайло Гінзбург // Українська мова. — 2011. — № 2. — С. 30—43.

5. *Гінзбург М.* Засоби формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань [Електронний ресурс] / Михайло Гінзбург // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. — 2012. — № 1 Sp. — Режим доступу: <http://www.es.rae.ru/mino/157-699>

6. *Гінзбург М.Д.* Терміни процес, дія, подія, стан у мовознавстві і термінознавстві / М.Д. Гінзбург; відп. ред. В.Л. Іващенко // Термінологічний вісник: Зб. наук. праць. — К.: ІУМ НАНУ, 2011. — Вип. 1. — С. 76—89.

7. *Гінзбург М.* Термінознавство та аспектологія: два погляди на процеси / Михайло Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. — Львів: Вид-во Національного ун-ту “Львівська політехніка”, 2012. — № 733. — С. 10—17. — Режим доступу до електронної версії: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk733/TK_wisnyk733_1_hinzburh.htm

8. *Гінзбург М.* Українські віддієслівні іменники на -ння, -ття на тлі сусідніх слов'янських мов / Михайло Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. — Львів: Вид-во Національного ун-ту “Львівська політехніка”, 2013. — № 765. — С. 3—13. — Режим доступу до електронної версії: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk765/TK_wisnyk765_1_hinzburh.htm

9. *Єрмоленко С.Я.* Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — 224 с.

10. *Зализняк А.А.* Введение в русскую аспектологию / А.А. Зализняк, А.Д. Шмелев. — М.: Языки русской культуры, 2000. — 222 с. — (Studia Philologica).

11. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство: підручник / М.П. Кочерган. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: ВЦ “Академія”, 2006. — 464 с. — (Серія “Альма-матер”).

12. *Кочерган М.П.* Основи зіставного мовознавства: підручник / М.П. Кочерган. — К.: ВЦ “Академія”, 2006. — 424 с. — (Серія “Альма-матер”).

13. *Левин Г.Д.* Философские категории в современном дискурсе / Г.Д. Левин. — М.: Логос, 2007. — 224 с.

14. *Моргунок В.* Про невмотивованість українського терміна “поняття” на позначку одиниці думки / Виталь Моргунок // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”: Серія “Проблеми української термінології”. — Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2012. — № 733. — С. 29—33. — Режим доступу до електронної версії: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk733/TK_wisnyk733_1_morhun'uk.htm

15. *Мустайоки Арто.* Понятие аспектуальности в новом свете [Електронний ресурс] / Арто Мустайоки // II Международный конгресс исследователей русского языка. “Русский язык: исторические судьбы и современность”. Москва, 18.03.2004. — Режим доступу: www.helsinki.fi/~mustajok/pdf/ponjatje_aspektualnosti.pdf

16. *Розенталь Д.Э.* Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Просвещение, 1985. — 399 с.

17. *Селіванова О.О.* Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2011. — 844 с.

18. *Сімович В.* На теми мови / Василь Сімович. — Прага; Берлін: Нова Україна, 1924. — 48 с.

19. *Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень* / Уклад.: Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта та ін. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с. — (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).

20. *Сучасна українська літературна мова. Морфологія* / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1969. — 584 с.

21. *Термінологічна* робота. Словник термінів. Частина 1. Теорія та використання (ISO 1087-1:2000, IDT): ДСТУ ISO 1087-1:2007. — К.: Держспоживстандарт України, 2008. — VI, 36 с. — (Національний стандарт).

22. *Титаренко Е.Я.* Категорія фазовості и вид русского глагола: монографія / Е.Я. Титаренко. — Симферополь: Доля, 2011. — 368 с.

23. *Українська* мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співгол.), М.П. Зяблюк та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Укр. енцикл., 2004. — 824 с.

24. *Философский* энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. — М.: Сов. Энциклопедия, 1983. — 840 с.

25. *Шинкарук В.Д.* Модус і диктум у структурі речення: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Василь Дмитрович Шинкарук. — К., 2003. — 31 с. — Режим доступу до електронної версії: www.nbuv.gov.ua/portal/natural/nprau/shynkaruk.pdf

26. *Ющук І.П.* Українська мова / І.П. Ющук. — К.: Либідь, 2003. — 640 с.

ЗМІСТ

ІВАН ВЕРХРАТСЬКИЙ — ОСНОВОПОЛОЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (<i>Людмила Симоненко</i>).....	3
ВИЯВ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (<i>Людмила Туровська</i>).....	13
СИНОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ АВІАЦІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (<i>Людмила Халіновська</i>).....	21
СЕМАНТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ У ФАХОВІЙ МОВІ (<i>Михайло Гінзбург</i>)	30
ЛЕКСИЧНІ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТЕРМІНОТВОРЕННЯ НА ТЛІ ІНШИХ МОВ (<i>Максим Вакуленко</i>).....	44
ГРЕКО-ЛАТИНСЬКІ ПРИКМЕТНИКИ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (<i>Станіслав Нечаїв</i>).....	67
ТИПОВИЙ ПРОЕКТ КОМПЛЕКСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА (<i>Володимир Дубічинський</i>)	74
ПРОФЕСІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ (<i>Людмила Козак</i>).....	81
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСВОЄННЯ ІНШОМОВНОЇ НАУКОВО- ПРОФЕСІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СТУДЕНТАМИ ПРИРОДНИЧО- МАТЕМАТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ (<i>Ольга Байбакова</i>)	88
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ: ТЕРМІНОЛОГІЯ (<i>Іван Цідило</i>)	96
КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА МЕХАНІЗМ ВЖИВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (<i>Ганна Ракшанова</i>)	103
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (<i>Богдан Сусь</i>)	111
ПОМИЛКОВЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНИХ СЛІВ У НАУКОВО- ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ І ПРОЕКТАХ НАЦІОНАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ УКРАЇНИ (“попередження токсичного потенціала для людей, що вкриваються”) (<i>Наталія Куземська</i>)	118

Наукове видання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ВИДАВНИЦТВО “НАУКОВА ДУМКА” НАН УКРАЇНИ»

Матеріали
науково-практичної конференції
6 грудня 2013 р.

УКРАЇНСЬКА
НАУКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ.
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ
ТА ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Статті надруковано
в авторській редакції

Оформлення художника *Ю.Ф. Назаренка*
Художній редактор *Р.І. Калми*
Технічний редактор *Т.С. Березяк*
Коректор *О.Є. Челок*
Комп'ютерна верстка *Л.В. Багненко, О.О. Балюк*

Підп. до друку 22.11.2014. Формат 70×100/16.
Друк. офс. Папір офс. № 1. Гарн. “Мысль”.
Ум. друк. арк. 14,3. Ум. фарбо-відб. 14,95. Обл.-вид. арк. 11,48.
Тираж 100 прим. Зам. № 930

НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2440 від 15.03.2006 р.
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3

ТОВ «Видавництво “Логос”»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030 Київ 30, вул. Богдана Хмельницького, 10